

**РАХМАНОВ Абдумухтор**

Тошкент давлат юридик университети  
Халқаро ҳуқуқ ва инсон ҳуқуқлари  
кафедраси доценти, юридик фанлар номзоди

## ИСЛОМ ҲУҚУҚИ ВА ҲОЗИРГИ ЗАМОН

### ИСЛАМСКОЕ ПРАВО И СОВРЕМЕННОСТЬ

#### ISLAMIC LAW AND THE PRESENT

**Аннотация:** Мақолада давлат ва дин ўртасидаги инсонпарварлик ҳуқуқий муносабатларни ривожлантирадиган ислом ҳуқуқи билан боғлиқ тарихий тараққиёт ва миллий менталитетга хос бўлган давлат шаклининг хусусиятлари таҳлил этилди. Шунингдек, мақолада давлат органлари ва диний ташкилотлар ўртасидаги муносабатларни мувофиқлаштириш ҳамда виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисидаги қонун ҳужжатлари ижроси механизми масалалари ҳам таҳлил қилинган.

**Калит сўзлар:** конституция, демократия, дин, ақида, ҳаж, Қуръон, суннат, ҳадис, тафсир, шариат, ислоҳот, терроризм.

**Аннотация:** В статье рассмотрены особенности формы государства в зависимости от исторического развития относящийся к исламскому праву и национального менталитета, которые развивают гуманные правовые взаимоотношения государства и религии. Также в статье анализируется координация взаимоотношений государственных органов и религиозных организаций, а также механизм реализации законодательства о свободе совести и религиозных организациях.

**Ключевые слова:** конституция, демократия, религия, вероубеждение, хаж, Коран, сунна, хадис, тафсир, шариат, реформа, терроризм.

**Abstract:** The article discusses the features of the state form, depending on the historical development related to Islamic law and national mentality, which develop humane legal relations between the state and religion. The article also analyzes the coordination of relations between state bodies and religious organizations, as well as the mechanism for implementing legislation on freedom of conscience and religious organizations.

**Keywords:** constitution, democracy, religion, creed, hadj, Koran, sunnah, hadith, tafsir, sharia, reform, terrorism.

## КИРИШ

Бугунги кунда ислом дини дунёдаги иккинчи йирик дин ҳисобланади. Тахминий ҳисоб-китобларга кўра, дунёдаги ислом динига эътикод қилувчиларнинг умумий сони тахминан икки миллиард кишига етган [6:8-12.]. Ислום жамоалари мавжуд бўлган дунёнинг бир юз йигирмадан ортиқ мамлакатларида мусулмонлар кўпчиликини ташкил қилади.

Жаҳон ҳуқуқ тартибининг замонавий ислом концепцияси, асосан, ислом учун анъанавий бўлган ҳуқуқий тушунчаларни ҳисобга олади, бунда ҳуқуқ ахлоқий ва диний меъёрлар билан чамбарчас боғлиқ. Ислום ҳуқуқи меъёрлари ва ахлоқий ва диний қоидалар ягона диний-ҳуқуқий тизимни – ислом ҳуқуқини ташкил қилади. У умумий ҳуқуқий кўрсатмалар ва ҳулқ – атвор қоидаларини белгилайди, улар халқаро ҳуқуқ соҳасига ҳам таъсир қилади. Бироқ, ислом ҳуқуқининг ўзига хос меъёрлари ташқи сиёсат ва халқаро ҳуқуқий тартибга солиш соҳасига автоматик равишда ўтказилмайди. [4:18.]

## АСОСИЙ ҚИСМ

Аҳолисининг кўп қисми анъанавий равишда ислом динида бўлган Ўзбекистонда маърифий ислом ғояларини ижтимоий қўллаб-қувватлаш амалиёти мавжуд. Гап шундаки, тарихий сабабларга кўра, ислом нафақат дин сифатида намоён бўлган, шунингдек, одамларнинг турмуш тарзи, тафаккури, давлат тузилиши, ҳуқуқи, маданиятининг асоси ҳисобланиб, урф-одат сифатида сақланиб қолган.

Ислום уламолари назарида бу мусулмонларнинг турмуш тарзи, тафаккури, меҳнат ва мулк мувозанатидир. Пайғамбар Муҳаммад (с.а.в.): “Оқнинг қорадан, арабнинг араб бўлмагандан устунлиги йўқ”, “Ҳамма одамлар биродарлар, улар ягона Аллоҳ олдида тенгдирлар” деган сўзларини одил ва ахлоқий кодекс сифатида қабул қилиш мумкин [5: 231].

Ўзбекистонда давлат ва жамият қурилишининг замонавий босқичи конституциявий асосда демократик, ҳуқуқий дунёвий жамиятни шакллантиришда маҳаллий ва хорижий тажрибага таянади. Умуман олганда, Конституция жаҳон цивилизациясининг энг катта ютуғидир. У тарихий ривожланиш ва миллий менталитетга қараб давлат шаклининг

Ўзига хос хусусиятларини акс эттиради, давлат ва дин ўртасидаги инсонпарвар ҳуқуқий муносабатларни ривожлантиради.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев ислом динини бузук фикр ва тажовузлардан холи дин эканлигини таъкидлаган: “Ислом дини бизни эзгулик ва тинчликка, асл инсоний фазилатларни асраб-авайлашга даъват этади. Биз муқаддас динимизни азалий қадриятларимиз мужассамининг ифодаси сифатида беҳад қадрлаймиз. Биз муқаддас динимизни зўравонлик ва қон тўкиш билан бир қаторга қўядиганларни қатъий қоралаймиз ва улар билан ҳеч қачон муроса қила олмаймиз” [3:56].

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг асосий манбалари Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси, ривожланган давлатлар конституцияси ва халқимизнинг урф-одатларидан иборатдир. Халқимизнинг урф-одатлари кўп жиҳатдан шариятга яъни ислом ҳуқуқига асосланган.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясида давлат халқ иродасини ифода этади, унинг манфаатларига хизмат қилади, дейилган. Шунингдек, жамиятнинг ҳеч бир қисми, жамоат бирлашмалари, ҳаракатлари ўзича мамлакатимиз халқи номидан ҳаракат қила олмаслиги таъкидланди. Конституциянинг 15-моддасида шундай дейилган: “Ўзбекистон Республикасида Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва қонунларининг сўзсиз устунлиги тан олинади” [7:2-3]. Шу боис, давлат ва дин ўртасидаги муносабатларни янада такомиллаштириш қонуний асосда ва қонун устуворлигига қатъий риоя қилинган ҳолда амалга оширилиши керак.

Мамлакатимизда инсоннинг муносиб ҳаёт кечириши ва эркин ривожланиши қонуний таъминланган. Конституциянинг 18-моддасида республикаимизнинг барча фуқаролари бир хил ҳуқуқ ва эркинликларга эга эканлиги, жинси, ирқи, миллати, тили, дини, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди ва ижтимоий мавқеидан қатъий назар қонун олдида тенг эканлиги қайд этилган. 30-моддага биноан, мамлакатимизда барча давлат органлари, жамоат бирлашмалари, шу жумладан диний бирлашмалар фуқароларга ўз ҳуқуқлари ва манфаатларига дахлдор бўлган ҳужжатлар, қарорлар ва бошқа материаллар

билан танишиш имкониятини беришлари шарт. Ва 31-моддада: “Ҳамма учун виждон эркинлиги кафолатланган. Ҳар ким ҳар қандай динга эътиқод қилиш ёки ҳеч қандай динга эътиқод қилмаслик ҳуқуқига эга [7:5.]. Диний қарашларни мажбурий сингдириш қабул қилиниши мумкин эмас. 34 моддада эса фуқароларнинг уюштиш ҳуқуқи кўзда тутилган. Бу ҳуқуқга мувофиқ, турли уюшмалар, жумладан диний, касаба уюшмалари, сиёсий партиялар ва бошқа жамоат бирлашмалари тузилиши мумкин. Турли жамоат институтлари давлат ва жамият ҳаётида турлича рол ўйнайди. Маълум даражада диний ташкилотлар ҳам давлат сиёсатини амалга оширишда иштирок этадилар, гарчи конституция диннинг давлатдан ажратилишини эълон қилган бўлсада, жамоат ташкилотлари, Конституциянинг 56-моддасига мувофиқ, касаба уюшмалари, сиёсий партиялар, олимлар уюшмалари, аёллар ташкилотлари, фахрийлар ва ёшлар ташкилотлари, ижодий уюшмалар ва фуқароларнинг қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда рўйхатдан ўтган бошқа уюшмалари шулар жумласидандир [8:21657.].

Фанда давлат институтлари бошқарадиган давлат фақат конституциявий тузум асослари билан алоқаси жиҳатидан конституциявий ҳуқуқ субъекти сифатида қаралади. Шу билан бирга, конституциявий қонунчилик уларнинг ички фаолиятини четда қолдиради. Бу масалалар қонун билан тартибга солинади. Конституциявий-ҳуқуқий тартибга солиш давлат институтларининг ички ишларига аралашмайди. Жамоат бирлашмалари, шу жумладан диний бирлашмалар тўғрисидаги қонун ҳужжатларида қуйидаги қоидалар кўзда тутилган: Тузиш ва рўйхатдан ўтказиш тартиби; жамиятнинг сиёсий тизимидаги роли; ташкилот ва фаолият тамойиллари; молиялаштириш ва топшириш тартиби; фаолиятни тугатиш тартибидан иборатдир.

Миллий хавфсизлик, жамоат тартиби, соғлиқни сақлаш, ҳуқуқ ва эркинликларни ҳимоя қилишга таъсир кўрсатадиган ҳолларда фуқароларнинг диний ва бошқа бирлашмаларини тузиш учун чекловлар фақат халқаро ҳуқуқ меъёрлари ва тамойилларига мувофиқ қонун билан белгиланиши мумкин.

Конституциявий ҳуқуқ диний жамоат бирлашмаларининг мақомига мурожаат қилишга

имкон беради: барча бирлашмаларнинг қонун олдида тенглиги; давлат ташкилотларининг ишларига аралашмаслик; мақсади ва фаолияти давлат мустақиллигини йўқ қилишга, конституциявий тузумни зўравонлик билан ўзгартиришга, давлат суверенитети ва яхлитлигини бузишга, хавфсизликка путур етказишга, давлат ҳокимиятини ноқонуний босиб олишга, урушни тарғиб қилишга қаратилган уюшмаларнинг тақиқланиши; зўравонлик, миллатлараро, иркий, диний ва бошқа адоватни кўзғатиш, инсон ҳуқуқларига, жамоат саломатлигига тажовуз қилиш; жамоат бирлашмалари қуролли тузилмаларга эга бўлишга ҳақли эмас.

Ўзбекистон Конституциясининг 57-моддасига биноан, махфий жамиятлар ва уюшмалар тузиш тақиқланади. 58-моддада эса жамоат бирлашмаларининг ижтимоий ҳаётда иштирок этишлари учун тенг имкониятларга риоя этилишини ҳуқуқий қўллаб-қувватлайди.

Норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг қиёсий матнли таҳлили бизга давлат ва ислом дини ўртасидаги муносабатларни яхшилаш масаласини чуқурроқ ўрганиш истикболларини белгилаш имконини беради. Ислом қоидалари мамлакатимизнинг янги қонунларига нафақат Қуръон, сунналар, тафсирилар орқали, балки ўзбек, рус, араб ва бошқа илмий-ҳуқуқий адабиётлари орқали кириб келиш усуллари таҳлил қилиш натижасида эришиш мумкин.

Ўзбекистон ўзини дунёвий давлат деб эълон қилган ва ўз фаолиятини динни давлатдан ажратиш асосида қурди. Дин жамиятнинг маънавий ва маданий ҳаётининг муҳим институти бўлиб, давлатни бирлаштирувчи ва шакллантирувчи омил ролини ўйнайди. Дин ва конституциявий ҳуқуқ ўртасидаги муносабатлар виждон эркинлигининг конституциявий қафолати, шунингдек дин ва давлат ўртасидаги муносабатларнинг энг муҳим тамойили – уларнинг бир-биридан ажралиши билан қафолат кўринишида намоён бўлади.

Сўнгги вақтларда дунё давлатларининг ижтимоий ҳаётида исломнинг таъсири кучайган. Ислом ҳуқуқи концепцияси аҳолисининг асосий қисми мусулмон бўлган мамлакатларнинг ҳолати ва ҳуқуқий ривожланишига амалий таъсир кўрсатмоқда. Шу билан бирга, конституциявий қонун у ёки бу

шаклда ижтимоий ривожланишнинг ўзига хос институтлари ва тамойилларини белгилайди.

Ислом меросининг мазмуни жуда хилма-хил ва уни қўллаш қоидалари шу қадар мақбулки, амалда уни инсонпарвар ва одил хулқ-атвор шакллари ва турларида қўллаш мумкин. Демак, кўп асрлар давомида ҳукмрон ҳуқуқий позицияни эгаллаб турган ислом ҳуқуқи янги тарихий шароитда ҳуқуқий меъёрларнинг шаклланишида ўзига хос рол ўйнайди.

Жамиятнинг барқарор ривожланишига ҳисса қўшадиган ҳуқуқий маданият, ҳуқуқий онг даражаси, ҳуқуқий мафкура ва психология ҳар қандай мамлакат қонунларига таъсир кўрсатади. Ислом ҳуқуқи аҳолининг меъёрий маданиятининг ижобий ҳуқуқий қарашлари, ғоялари ва элементларини шакллантиришда муҳим рол ўйнайди. Ислом ҳуқуқи диний умуминсоний юксак ахлоқий ҳуқуқий таълимот сифатида қабул қилинади ва исломга бағишланган асарларда асосий ҳуқуқий тамойиллар ва муайян муаммоларни ҳал қилиш доктринасидир. Замонавий жаҳон динларидан ислом сиёсат, давлат ва ҳуқуқ билан энг яқин боғлиқ бўлгандир. Исломнинг меъёрлари ва тамойиллари ҳар доим мосдир ва уларнинг ижтимоий тараққиёт истеъмолчиларига мувофиқлигини қафолатлайди. Замонавий давлатнинг барча қонун ижодкорлиги фаолияти ана шу тамойиллар нуқтаи назаридан баҳоланади ва шариатда белгиланган ижтимоий муносабатларни такомиллаштиришга ҳисса қўшадиган кўплаб конституциявий қоидаларнинг маъносидир [9:510].

## ХУЛОСА

Хулоса сифатида айтиш жоизки, кўп асрлар давомида инсон хулқ-атворининг анъанавий ҳуқуқий ва ахлоқий меъёрлари ислом ва унинг қонунлари билан боғлиқ бўлган. Агар биз адолатли давлат, эркин жамият қурмоқчи бўлсак, шуни эсда тутишимиз керакки, бу эзгу мақсадга эришиш йўллари минг йиллик диний эътиқодларга тўғри келади.

Исломнинг юксак ахлоқий ҳуқуқий, маънавий ва маданий қадриятлари, ўз аҳамиятини сақлаб қолиш билан бирга, мамлакатимизда маданиятни ривожлантиришда, давлатчилигини мустаҳкамлашда ва жамиятнинг ижтимоий-

иқтисодий ривожланишининг барқарорлигини таъминлашда муҳим рол ўйнайди. Шу боис, ислом динини, ислом ҳуқуқи асосларини тизимли ўрганиш катта илмий ва амалий аҳамиятга эга. Бу, айниқса, республикамиз ҳаётининг барча соҳаларида туб ислоҳотлар, иқтисодийтни бозор муносабатларига ўтказиш ва дунёвий жамият куриш даврида давлат ва жамият курилишининг ҳуқуқий тизимини ривожлантириш масалаларини кўриб чиқишда долзарбдир.

Диннинг ҳақиқий гуманистик моҳияти ва мазмунини чуқур очиб бериш учун Ўзбекистон Президенти Ш.Мирзиёев Тошкентда Ўзбекистондаги ислом цивилизацияси маркази ташкил этиш масаласига асосий урғу берган эди [2:25]. Шунингдек, Президентимиз ижтимоий барқарорликни таъминлашда ислом динининг ҳақиқий мазмунини сақлаб қолиш, шунингдек ёшларда соғлом муносабат моҳиятини шакллантириш эҳтиёжи мавжудлиги ҳақида гапирган эди. Давлатимиз раҳбари, одамлар билан мулоқот, баъзилар ўйлагандек, вақтинчалик кампания эмас, балки давлат сиёсатининг ўзгармас устуворлиги, доимий эътибор марказида бўладиган масала эканлигини таъкидлади. Бу марказ жаҳон маданияти ривожига беқиёс ҳисса қўшган буюк ислом олимлари ва мутафаккирлари, таниқли шоир ва ёзувчилар, рассомлар ва хаттотлар ҳақида кенг маълумот тўплайди. Давлатимиз раҳбари ёшлар билан мулоқотни кучайтириш, шунингдек, билим, таълим, ҳаёт ва самарали мисоллар даражасини кўтариш, динга соғлом муносабатни шакллантириш зарурлигини таъкидлади.

Натижада шуни айтиш мумкинки, дунёнинг бошқа мамлакатларида бўлгани каби Ўзбекистонда ҳам исломнинг асосий қадриятларини умуминсоний ахлоқий идеаллар руҳида, ислом оламининг очиқлиги руҳида, конструктив тарзда англаш истаги пайдо бўлди. Бу шароитда, фикримизча, цивилизацияланган бирлик ва маънавият ғоясини, шунингдек, диний бағрикенглик, миллий қадр-қиммат ва фуқаролик ҳуқуқларининг бузилишининг олди олиниши лозим. Шу масала юзасидан Ўзбекистонда яна бир қадам қўйилди, яъни 2021 йилда Ўзбекистон Республикасининг “Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар

тўғрисида”ги қонуни янги таҳрирда қабул қилинди [1: 5491534]. Инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро ҳужжатлар ва Ўзбекистон Республикасининг Конституциясига асосланган ҳолда қабул қилинган ушбу Қонун фуқароларнинг бу борадаги ҳуқуқларини янада такомиллаштирди.

#### АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Ўзбекистон Республикасининг “Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида”ги қонуни // <https://lex.uz/docs/5491534>.
2. Мирзиёев Ш.М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. – Тошкент: Ўзбекистон, 2018. – Б. 25.
3. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. – Т.: Ўзбекистон, 2016.
4. Раҳманов А., Юнусов Х. Ислом ҳуқуқи. Дарслик. – Тошкент: Impress media нашриёти, 2021. – Б. 18.
5. Имом ал-Бухорий. Ал-Жомий ас-саҳиҳ. – Тошкент: Hilol-nashr, 2019.
6. Ислом ҳуқуқида шартномаларнинг турлари: музораба, мушарака, муробаха // Юрист ахборотномаси журнали. 5 (2020) DOI <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9416-2020-5> – Б. 8-12.
7. [https://constitution.uz/uploads/constitution\\_oz.pdf](https://constitution.uz/uploads/constitution_oz.pdf)
8. <http://www.legislationline.org/ru/documents/id/21657>
9. Раҳмонов А. Ислом ҳуқуқи: дарслик. – Тошкент: ТДЮИ нашриёти, 2003.- 510 б.